Sarkis Hatspanian: Dersim Gizemi

Posted on 30/11/2014

Son yılların toplumsal yaşam gündemine göz atacak olursak, onun belirlenmesinde önemli rol oynayan faktörlerden birinin çevremizdeki birçok halktan tarihsel gerçeklerle yüzleşme ihtiyacı duyan insanlarının etnik ve inanç kimliği arayışlarına endeksli olduğunu görürüz. Bu gündemin günümüzde ilk olmasa da akılalmaz bir tırmanışla, hem de kalıcı olmak üzere üst sıralara yerleşmesi ihtiyacına temel teşkil eden ve kendini ortak bir söylemle genelde DERSİMLİ adlandıran insan sayısındaki artışın reddedilmez bir gerçek olduğunun farkındayız. Sözkonusu çevrelerde fakat, buna paralel olarak geçmişin araştırılmasının en «olmazsa olmazı» tarihsel yazılı kaynaklara ulaşma iyiniyet ve çabasının, enva-i türden sebepler nedeniyle arzulanan ivedilikte olmayışının yarattığı reel bir hayal kırıklığı yaşandığını da farketmekteyiz. Ancak, kabul edilmesinde zorlandığım bu durumun temelinde konuyla ilgilenen kesimlerin bilimsel araştırı ve incelemeler için gereken dil ve kaynakça bilgilerine vakıf olabilme yetersizliğinin yarattığı olumsuzluklardan ziyade, izlenmesi gereken yol haritasını belirleyememeleri yatmaktadır.

Dünyanın neresinde bulunursa bulunsun, kendini Dersimli tanımlayan bu çevrelerdeki hemen her insanın son on yıllarda kendine yönelttiği [“Kimiz biz ?” Ma kamime? “Nereden geldik, ne zamandan beri buradayız ?” Ma koti ra ameyme, çı wext ra nat etıya derime? “Etnik kimliğimiz nedir, inançlarımızın hamuruna çalınan maya nereden geldi ?” Ma kamci mılet rayme, mirazo ke şanao mirê itıqatanê ma, koti ra ameo ?] türü daha onlarca

soruya yanıt arayanlardan bir kısmı da, kötü zamanların dayanılmaz şartları altında salt fiziksel varlıklarını koruyabilme kaygısıyla zoraki kimlik değiştirmeye maruz bırakılmış Ermeni soydaşlarımızdır. Dersim bölgesine ilk yerleşimin M.Ö 6 binlere kadar uzandığını bize ileten tarihsel verilere istinaden Subari-Khurri evrelerinden başlamak üzere Ermeni etnisitesinin oluştuğu Mittani ve Urartu-Van Krallığı'ndan bu yana sözkonusu coğrafyanın en eski ve yerleşik toplumu olarak aralıksız olarak bu topraklarda yaşayan bir halkın evlatlarının asıl kimliklerini öğrenmek ve özlerine dönebilmek için son yıllarda gösterdikleri çaba çok büyük bir saygıya layıktır.

İnsanın kendi geçmişiyle ilgili bilgilenmeye duyduğu açlıkla-susuzluğu giderecek en önemli bilim dalı tarihtir tabii de, yaşadığımız topraklarda hüküm süren politik iktidarların varoluşunun belki de en temel, en vazgeçilmez sebebini teşkil eden ve yaşamımızın her alanında, her an şahidi olduğumuz haddi hesabı olmayan asılsız yalanlardan oluşan devasa bir engeli, o uydurmaları bilimsel olarak çürütebilmek için ihtiyaç duyulan kaynaklara ulaşma zorluğuyla karşı karşıya bulunduğumuz da gözönünde bulundurulmalıdır. Osmanlı'dan miras edinilen ve sadece kanlı katliamlarla, ateşe ve savaşa, görülmemiş yağma-talanla, haraca ve işgale, dahası sömürgeye dayalı resmi tarih söylemlerinin TC devleti eğitim sisteminde neredeyse beyin yıkamasına varan insanlıkdışı bir metodun hiç durmaksızın uygulanmış ve uygulanıyor olmasının yarattığı bir realite karşısında, deprem felaketzadesini andıran bir örneklemeye bire-bir uyan, enkaz altında, üzerine yığılan molozların kaldırılıp-temizlenmesi çabalarına dahi duyumsuz ve duyarsız, yüreği yaralı, ruhu ezik, yapayalnız ve yardımsız durumda bulunan birisinin hal-i ruhiyesini gözlemlemekteyiz. Bence bu reel durumun tesbitinin doğruluğu temelinde, insanların maruz kaldığı bu felaketten asgari zararla kurtulabilmesini sağlayacak en sağlıklı yol, küreselleşme ortamının en güçlü aleti internet olanaklarından olabildiğince yararlanarak, bilim ve çağdaş teknolojilerin artık her yer ve herkese ulaşılırlığı sayesinde, kişisel kullanım amaçlı bilgisayarlara yüklenebilecek tüm bilgilerin aranıp-bulunması, incelenip-araştırılması, elde edilen bulgu ve belgelerin toplumsal yaşamımızın ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde değerlendirilmesi olmalıdır.

Ancak, tarihsel doğruların bulunup-öğrenilmesi sürecinde yaşanan zorluklarla, aşılması gereken engeller kadar, o bilgi ve bulgulara ulaşma sürecinde rastlanan ve neredeyse o veriler kadar bilinmesi gereken en önemli etken, araştırılması kararlaştırılan alanı boydan boya bir mayın tarlasına dönüştüren önyargılardır. Zararlı bu olgunun, bir doğa vergisi olarak insanın ömür boyu taşımak zorunda olduğu kamburuna eşdeğer bir handikap, yani engellilik-özürlülük halinin yaratacağı en başta sosyal ve kültürel sorunlar olmak üzere, çözümsüz olarak algılanan daha onlarca problemin omuzlanmasını da beraberinde getireceğini bilmek ve ona hazırlıklı olmak gerekir. Kaydedilmesi mutlak olan gerçek, karşılanması olağanüstü, neredeyse insanüstü bir çaba gerektiren bu zorlu sürecin kendi doğasında barındırdığı bilinmeyenler girdabına gönüllü olarak atılanların sahip olduğu medeni cesaretin, olası her türden engel ve tehlikenin üstesinden gelme inanç ve azminin saygıya layık olduğudur. Bu sorumlulukla hareket eden insanlar bulundukları toplumda azınlıkların azınlığı durumunda bulunmakta, o kesime özgü karakteristik değerlerle yaşamaya zorlanmaktadırlar.

Küçüklüğümde tanıdığım Dersimli Zaza Alevi-Kızılbaşlarının biz Ermenilere gösterdiği yakınlıkla, dostluğunun samimiyet derecesini henüz sorgulayabilecek yaşta bulunmadığım yıllardan çok seneler sonra, Dersim Mamekan aşiretinden olup hamuru Alevi-Kızılbaş kimliğiyle en az dört-beş nesil boyu yoğrulmuş evlatlarından, 25 yıldan beri Avrupa'da yaşayan birisinin, Ermenistan'a henüz yerleştiğim 1990 yılı sonbaharında bana ulaştırdığı uzunca bir yazısında Hacı Bektaşi Veli'nin "ilimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" sözlerini hatırlatarak *«bizleri karanlıktan aydınlığa çıkaracak yolun ilim sayesinde olacağına inandığımdan, geçmişimiz hakkında değerli bilgiler barındırabilecek her tür kaynağın bilimsel olarak incelenmesinde çoktan karar kılmış olduğumdan, Ermenice dilini bilmediğimden varolası kaynaklara ulaşmada değerli yardımlarınızı rica ediyorum»* dizelerini ciddiye almam sonucu elime geçirebildiğim onlarca kitapla tanışma olanağım oldu. Bu vesileyle elde ettiğim kaynaklar sayesinde hem tarihsel Ermenistan'ın Dzopk bölgesinin yerlisi soydaşlarım, hem de bu bölgeye 13.üncü yüzyıl başlarından itibaren İran'dan gelip yerleşen Zazalarla ilgili hiç de yabana atılmayacak bilgi birikimim oldu diyebilirim. O

günlerden bu yana da her olanakta bilgi dağarcığımı zenginleştirmeye çalıştığım Dersim bölgesinin asıl yerlisi olan Ermeni insanlarının acı kaderiyle ilgili elde ettiğim tarihsel verilerin son beşyüz yıllık tarih dilimini kapsadığını ve bu çağlarda yaşanan buhranlar sırasında, başlarına gelen facialardan kurtulabilmek için önce dinsel, sonra dilsel, kültürel ve daha sonra da etnik kimlik kaybına uğratıldıklarını öğrenmiş oldum.

Osmanlı İmparatorluğunun 1501'den itibaren İran'a açtığı ve 1746'ya kadar tam 245 yıl süren 10 kanlı savaş, 1520'de Gürcistan'a açılan ve 1774'e dek aralıklı olarak devam eden 5 ayrı savaş esnasında en büyük felaketlere maruz kalarak, en fazla derbeder edilen halk, binyıllardan beri o coğrafyada yerleşik olarak yaşayan Ermeniler olmuştur. Bahsi edilen dönemin Ermeni halkı için en acılı zamanlar oluşunu, halkın kitleler halinde bir inanç ve kimlik depremine maruz bırakılmasından anlıyor, görüyoruz. Bu felaket yıllarının, 1512'den başlayarak 1514 ocağına dek öz babası ve kardeşlerini katletmek yoluyla Osmanlı hanedanlığı tahtına oturan ve tarihte I.Selim veya Yavuz Sultan Selim olarak tanınan padişahın hükümdar olduğu ve sadece 8 yıl süren saltanatı döneminde başladığını kaydetmek zorundayız. Osmanlı İmparatorluğunda merkezi iktidara karşı, tarihe özelde Kızılbaş Celal, genelde de Celali isyanları adıyla geçen ve (1507-1632) tarihleri arasında vuku bulan (1507-1513, 1520, 1526-27, 1596-1610 ve 1616-1632) tam beş önemli başkaldırı olmuştur. Batı Ermenistan'da Dersim ve onu çevreleyen geniş bölgede zorla veya «gönüllü» müslümanlaştırma örneklerinin yığınsal bir karaktere büründüğü yüzyıl zarfında Ermeni nüfustan onbinlercesinin «tercihi» olarak çoğunlukla Alevi-Kızılbaş, fakat bazen yer yer de sünni islam dinine geçmek zorunda bırakıldığı değişik dillerde yayımlanmış yazılı kaynaklarda belirtilmektedir.

Bu konuda en önemli şahadet Dersim bölgesinde yaşayan Ermenilerin dini lideri olan Der Simon adlı ruhbanın, toplumuna karşı ardı arkası kesilmeyen ve durmak bilmeyen saldırıların artık herkesin canına tak dediği zamanlardan 1604 yılında onlarca Ermeni köyün ahalisiyle yaptığı görüşmelerde onlara «Ya Hristiyanlığımızdan vazgeçmeyip, şehit olup-ölmeyi tercih edeceğiz ya da gönüllü olarak islam dinine geçmeyi kabul edip, Alevi-Kızılbaş

olarak yaşamayı sürdüreceğiz» ikilemi arasında seçim yapılmasını önererek, halkın çoğunluğunun tercihini Alevileşerek Dersim'de yaşaması yönünde yapmasının hemen ardından dost Kureyşan aşiretine katılıp DER SİMON papazlık adını değiştirerek, Seyid Ali adıyla bu kez de Alevi din adamlığı yapmaya devam etti. Kureyşanların Pir'inin az zaman sonra rahmetli olmasının ardından da onlar tarafından dini rütbelerin en yükseğine layık bulunarak Pirler Piri, Pire Piran dini ünvanıyla anıldı ve sadece Kureyşan aşireti tarafından değil, Dersim çevresindeki tüm Alevi-Kızılbaş toplumunun hem çok sayıp-sevdiği, hem de ulu bir bilge vasfıyla kabul ettiği dini önderi oldu. Der Simon'un soyundan gelen yüzlerce insan Alevi Dedesi, Seyidi, Şeyhi ve Pir'i olarak şimdiye kadar da atalarının izinden yürüyerek, Dersim halkına dini hizmet sunmaya devam etmekteler.

O zamandan beri Osmanlı resmi kayıtlarına MÜHTEDİ, yani *«başka bir dinden İslamlığa geçmiş»* olarak kaydedilmiş, halk dilindeyse dönme olarak tanımlanan bu insanlar hakkında 2007 yılı yazında Türk Tarih Kurumu başkanı olan Yusuf Halaçoğlu beşyüz yıllık gerçeği itiraf etmiş ve «Eğer devlet isterse bu listeyi açıklar, Alevi kimliğiyle yaşayan yüzbinlerce insanın Ermeni asıllı olduğunu belgelerim» demişti. İşin ilginci, Osmanlı arşivlerine vakıf, devleti temsil eden bu şahsın beyanatının, aslının ne olduğunu herkesten gizleyerek yaşayıp da bilenlerin de içlerinde bulunduğu kesimler adına yapılan yalanlamalara meydan vermesiydi. Yakın dostlarımdan biri, Yusuf Halaçoğlu'nun kuru gürültü koparan açıklamasına karşı tavır alıp, sertçe açıklamalarda bulunan kurum ve kuruluşlardan onlarca kişinin seceresini yakından tanıdığından olsa gerek ki, tam da o günlerde bana *«şeytan diyor kalk bu beyzadelerin cinsini-cibiliyetini detaylı olarak açıkla da, onlardan her kim ki daha yüksek sesle bağırıp-çağırıyorsa, asıl onların Ermeni asıllı olduklarını herkes bilsin de seslerini kessinler artık!»* diye yazıyordu. Ermeni olduklarını dededen toruna ser verip sır vermeden saklamayı bir yaşam biçimi olarak algılayıp-omuzlayagelmiş bu kişilerin 21.inci yüzyıl koşullarında bile hala maruz kaldığı diskriminasyon politikasının mağduru olması anlaşılır değildir.

Kendilerini diğer halk ve inançlardan ayırmaya özen gösteren Dersimli Alevi-Kızılbaşlar'dan

bir kısmı bir zamanlar Ermeni etnik kimliğiyle yaşayan soyun öz be öz evlatlarıdırlar ve bu gerçeklik TCdevletinin şu an gizli tuttuğu belge ve tutanaklarda ayrıntılı olarak mevcut olduğu gibi, aşağıda bibliografyası verilen onlarca kitap sayfalarında da yer, zaman, aşiret, inanç, isim, nüfus ve nüfuz belirlemeleri parmakla gösterilerek, o eserleri yaratan emektarlar tarafından tarihsel bir şahadetin belgesi olarak, katıksız birer anlatımla bize ulaştırılmıştır. Bu matbuatın eski tarih bölümlerinden birçoğunda özellikle belirtilen bu olgu, değişik zamanlarda hemen tüm bölgeyi gezmiş Avrupalılar tarafından yayınlanan kitaplardaki birçok kaynakta da 'Erken Dersimliler' denilen Kırmanclar 'proto-Ermeni' olarak tanımlanmaktadırlar. Onların anlatımlarına göre, Ermeniler tarih içinde büyük ölçüde Aleviliğe geçmiş, ama hem Pagan dönemi, hem de Hristiyanlığın izlerini taşıyan Surp Sarkis, Gağant, Zadik, Vartavar gibi eski inanç ve geleneklerini kendi içlerinde yaşatmaya devam etmişlerdir.

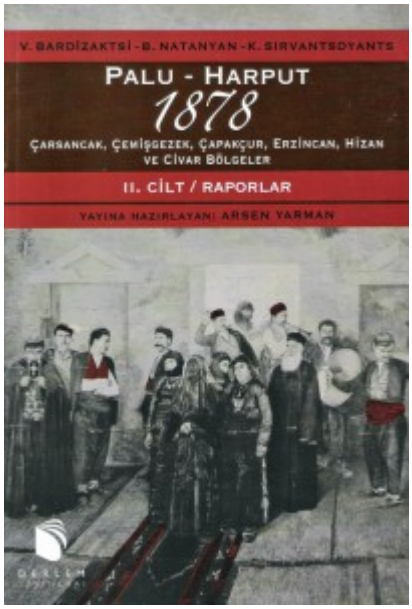

Ğukas İnciciyan'ın Tarihsel Olaylar (1799-1802 Venedik), Dünyanın Dört Tarafının Coğrafyası(1804-1806 Venedik), Eski Ermenistan İmzası (1822 Venedik), Ermenistan dünyasının coğrafyası hakkında Eski Sözler (1835 Venedik), Andranik'in Dersim, Seyahat ve Topografya notları (1901 Tiflis), Taparakan-Kevork Halacyan'ın Tebi Gakhağan (1932-Boston), Harutyun Sarkisyan'ın Palu (1932 Kahire), G. Sürmenyan'ın Yerznka-Erzincan (1947 Kahire), Manuk Çizmeciyan'ın Kharberd ve Evlatları (1955 California), Vahe Hayk'ın Kharberd ve Onun Altın Ovası (1959 New-York), Mesrop Grayan'ın Palu (1965 Antilias), Pağinliler Araştırma Birliği tarafından yayınlanan Pağin-Palu Evleri (1966 Boston), Gevorg S. Yerevanyan'ın Çarsancak Ermenileri Tarihi (1956 Beyrut), Arşak Alboyacıyan'ın Tarihsel Ermenistan'ın Sınırları (1957 Kahire), Hambartsum Y. Gasparyan'ın Çmşkadzak ve Köyleri (1969 Boston), Kevork Halacyan'ın Dersim Ermenileri Etnografyası (Yerevan 1973), Ruben Ter-Minasyan'ın Bir

Ermeni Devrimcinin Hatıraları – 7 cilt (1990 Yerevan), Garnik Stepanyan'ın Eski çağlardan Günümüze Yerznka-Erzincan (Yerevan 2005) adlı eserler Ermenice dilinde yayınlanmış ve Dersim ve yakın çevresiyle, komşu bölgeleri içeren genişçe coğrafyayı yakından tanımak isteyen, araştırma-inceleme çalışmalarında bulunan insanlar tarafından neredeyse hiç incelenmemiş, ancak pek değerli bilgiler içeren kitaplardan sadece bir kısmıdır. Son yıllarda Türkçeye çevrilerek basılan ve üç Ermeni din adamı V.Bardizaktsi, B.Natanyan, K.Srvantsyants'ın Çarsancak, Çemişgezek, Çapakhçur, Erzincan, Hizan ve civar bölgelerdeki sosyal, ekonomik ve etnik durumla ilgili genişçe raporlarını içeren iki ciltlik Palu-Harput 1878 adlı kitabı da bizlere pek değerli veriler iletmektedir.

Bunların dışında Farsça, Gürcüce ve Rusça dilinde de sayısız kaynak bulunduğu bilindiği halde bu kaynaklar, eminim kendi araştırmacılarını beklemektedir. Konuya ilişkin Avrupalı bazı yabancı gezgin, coğrafyacı, asker ve diplomatların da belgesel özellikte yazılı şahadetleri, mektupları ve kitapları da vardır. Bunlardan bir kısmı aşağıda belirtilmektedir.

The Religion of the Dersim Kurds, Henry H. Riggs, The Missionary Review of the World – (1911), "The Kurdish tribes of the Ottoman Empire", Mark Sykes, Journal of the Royal Anthopological Institute 38 (1908), "Journal of a tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with notes on researches in the Dersim Dagh, in 1866″, J.G. Taylor, Journal of the Royal Geographical Society 38 – (1868), Elisée Réclus, Nouvelle Géographie universelle, 19 volumes, Hachette, Paris (1876-1894), H.F.B. Lynch, Armenia, travels and studies – (1901), "A Journey in Dersim", L. Molyneux-Seel, The Geographical Journal 44, no.1- (1914), Martin van Bruinessen, The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) – (1994).

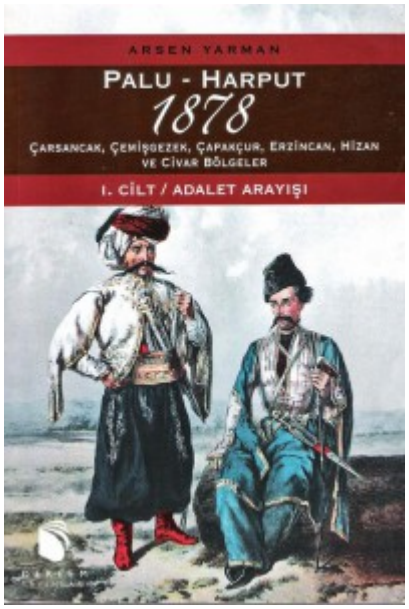

Dersim denince akla bilinen 126 aşiret ve boyun birleşmesi geliyor. Bunların hepsi Zaza Alevi-Kızılbaş değil, çünkü içlerinde istemediğin kadar Ermeni soyundan olanlar da var. Hatta bu aşiretlerden birçoklarının tarihsel hikayesi farklı olduğu için, hepsini ayrı ayrı ele almak ve bölgeye geliş tarihlerinin bile farklılıklar göstermesini gözönünde bulundurarak, onların Dersim'in has yerlisi Ermeni halkıyla tüm ilişkilerinin olabildiğince ayrıntılı bir şekilde araştırılıp-incelenmesi de gerekir diye düşünüyorum. Tarihe ve bilime hizmet açısından, doğru olan da budur diye düşünüyorum.

Platon'un «Adaletsizliği işleyen çekenden daha sefildir» diye çok güzel bir sözü var, ama ben "Aslanlar kendi hikayelerini yazmadıkça, avcıların hikayelerini dinlemek zorundayız" diyen Afrika yerlilerinin sözünü daha anlamlı buluyorum. Bana kalırsa, aslanların kendi hikayelerini yazma zamanı gelmiştir ve yakın gelecek de, bunu gerçekleştirmek isteyen insanların onurlu çabaları üzerine kurulacaktır diye inanıyorum.

Zaman aşımı olmayan tek insanlık suçunun mağduru olmuş halkımın, zamana karşı direnişinin en büyük sırrı da, bize geleceğin kapısını açacak anahtar da, bence DERSİM GİZEMİ'nde saklıdır.

Sarkis HATSPANIAN – Yerevan, 21 Mart 2012 – DOĞU ERMENİSTAN